

Josip Županov

POSLJE POTOPA

Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995, 255 str.

Najnovija knjiga akademika Josipa Županova nudi nam sociološku dijagnozu geneze i dinamike društvenih procesa u Hrvatskoj. Kao i njegove prethodne dvije knjige - "Sociologija i samoupravljanje" (1977) i "Marginalije o društvenoj krizi" (1983) - i ova se knjiga odlikuje rijetkom kombinacijom pitkoga stila, "čelične" logike u izlaganju i "internaliziranog" sociološkog stajališta. Drukčije rečeno, to je knjiga za široku obrazovanu publiku, njezina znanstvenost nije upitna, a sociološko je stajalište prirodno, organski i bez naporne akribičnosti isprepletено s opservacijama iz svakodnevnog života.

Tekstovi u knjizi većinom su objavljeni u časopisima i novinama u razdoblju između 1992. i 1995. godine. Uz Proslav i Zaključak knjiga sadrži šesnaest poglavlja koja je autor podijelio u četiri cjeline: Kraj sekularnih utopija, Čistilište zvano tranzicija, U društvu siromaha, te Hrvatsko društvo - kontinuitet i promjena. Knjiga je opremljena kazalom imena i pojmovima.

Prvi se dio (u tri poglavlja) bavi ponajprije propašću staroga režima, i to u tri dimenzije: ekonomskoj, kulturno-ideološkoj i socijalnoj. I otprije poznat kao kritičar konstrukcijskih grešaka samoupravnog modela, Županov ovdje nudi "preliminarnu autopsiju samoupravnog socijalizma dok je ovaj još bio u agoniji". U poglavljima "Jugoslavenska ideja pod ruševinama Vukovara" i "Buđenje demona - teorija i praksa etničkog čišćenja" središnja je tema propast jugoslavenstva u obje njegove dimenzije: političko-ideološkoj i socijalno-psihološkoj. Rat je uništio svaku mogućnost obnove Jugoslavije, a za sociologiju je sociološko-psihološka dimenzija utoliko važnija jer to znači nemogućnost "suživota" nakon ratnih tragedija, odnosno uništavanje vezivnog tkiva zajednice. U tom uništavanju, po autorovu mišljenju, osim nasilja izuzetnu je

ulogu imala televizija stvaranjem "nove stvarnosti" i pospešivanjem iskrivljene percepcije i straha kod ljudi.

Drugi dio knjige usredotočen je na središnje društveno-ekonomske procese postsocijalizma objedinjene pod pojmom "tranzicija". Kao ponajveći majstor ekonomske i industrijske sociologije kod nas, Županov ovdje pokazuje sve vrline svojega pristupa. Minuciozna raščlamba "čarobnih riječi" i fikcija prisutnih u našoj zbilji, kao na primjer tržište, privatno vlasništvo, mali dioničari i narodni kapitalizam, daje teorijske putokaze za razumijevanje socijalnih posljedica ozbiljenja tih fikcija. Tržište i kritika tržišta jedna je od takvih fikcija u našem javnom životu. Pozivajući se na K. Polanyija, Županov pokazuje kako prepuštanje "prirodnoj" samoregulaciji tržišta dovodi do degradacije okoliša, društva i odnosa među ljudima. Društvo se, istina, mora zaštititi od takvog pogubnog utjecaja, ali je s druge strane - najveći takav pokušaj samozastite (boljševički socijalizam) završio katastrofalno. Države u tranziciji imaju "lenjinističko kulturno nasljeđe" koje je kao sociokulturni sistem inkompatibilno s modernim ekonomskim razvojem, tako da uvođenje slobodnog tržišta za ta društva znači socijalnu kataklizmu. Županov se zalaže za regulirano ili socijalno tržište, ali ni za njega ne nalazi sociokulturne pretpostavke (vrijednosti, poštivanje pravila i sl.) u tranzicijskim društvima. Moglo bi se postaviti pitanje tko bi, osim države, regulirao to tržište. Isto tako, mada se slažem s time da od tržišta ne možemo pobjeći, pitanje je mogu li se kultura, školstvo, znanost ili zdravstvo podvrgnuti nesmiljenim pravilima tržišne utakmice.

To su, kako sam autor kaže, nerješivi problemi. Za zemlje tranzicije potrebno je, ukoliko, "ponovno otkriti ljudsko društvo" (str. 87). Taj autorov stav pregnantno izražava njegov pristup kako tranziciji tako i društvenoj dinamici uopće: sociokulturni sistem, pa makar to bila i "lenjinistička kultura", osigurava kakvu-takvu stabilnost; rasap sociokulturnog sistema, bez obzira na ekonomske parametre, ima kao posljedicu društvene patologije, vidljive u većini zemalja u tranziciji.

U poglavlju pod naslovom "Mali dioničari i narodni kapitalizam" Županov pro-

blematizira vjerovanje o tome kako dioničarstvo (pa makar i maleno) znači ekonomsku demokraciju. Malo dioničarstvo preslaba je osnova za "narodni kapitalizam" i "ekonomsku demokraciju", te Županov upozorava socijaldemokrate i sindikaliste na to da su za radnike "kolektivno pregovaranje i participacija u donošenju odluka znatno važniji nego dionice" (str. 95). U pretvorbenom kaosu u kojem živimo to je važan naputak. Netko će Županovu možda prigovoriti kako zaziva avet samoupravljanja, ali to je pogrešno. Naime, on je ne samo jedan od najoštrijih kritičara nama poznatoga samoupravnog modela, nego je i izvrstan poznavatelj teorije i prakse radničke participacije u razvijenim zemljama, gdje su se još davno shvatile vrijednosti "humanog kapitala" i motivacije zaposlenih.

Treći dio Županovljeve knjige - s naslovom "U društvu siromaha" - govori o "vrućim" temama hrvatske socijalne zbilje. Možemo li, kao sociolozi, ustvrditi da će osiromašenje stanovništva izazvati socijalni bunt? Je li točno uvriježeno mišljenje kako rastuća oskudica znači i sve veći prevratnički potencijal stanovništva? Županov odabire teoriju o relativnoj deprivaciji kao okvir za odgovor na ta pitanja. Zato se poglavlje o toj temi i naziva "Mit o socijalnoj bombi", jer je uzročnost između deprivacije i bunta u najmanju ruku relativna, barem sudeći prema povijesnom iskustvu. Dakle mit, a ne realnost. U tome je Županov okrutno eksplicitan: on zastupa mišljenje da "pauperizacija i generalizirano nezadovoljstvo samo po sebi neće dovesti do socijalnih nemira" (str. 108). Možemo dodati, to znači da oni koji vladaju, to intuitivno znaju; oni nad kojima se vlada, to tek trebaju spoznati. Kao što je poznato, konkurentске sociološke teorije - kao što su u ovom slučaju teorija o relativnoj deprivaciji i teorija o mobilizaciji resursa - na različite načine nastoje objasniti (čak i predvidjeti) socijalni bunt. Teorijski gledano, držim da je opravdana Županovljeva opcija za teoriju relativne deprivacije u slučaju hrvatskoga društva: teorija mobilizacije resursa pretpostavlja, naime, institucionalni okvir i političku kulturu kao podlogu za "rational choice" pojedinca u kolektivnoj akciji. Ako, međutim, takve institucije i politička kultura ne postoje, onda "staromod-

nija" teorija o relativnoj deprivaciji ipak može biti plauzibilna. Ne radi se, dakle, samo o pluralitetu socioloških teorija - na što Županov s pravom upozorava - nego i o pitanju o tome jesu li sve teorije jednako primjenjive (ili primjenjive) na svako društvo. Implicitno, odgovor na to pitanje može se očitati iz Županovljevih analiza, ali bilo bi - barem za sociologe - dobro da o tome dobijemo eksplicitno očitovanje. Pitanje je, naime, u tome traži li novonastajuća društvena struktura nove sociološke koncepte i paradigme? Ili su postojeći dovoljni? Jesmo li kao tranzicijska zemlja toliko posebni da to zaslužuje rad na proizvodnji novih koncepata?

Ako "socijalna bomba" neće eksplodirati, možda bi "moralna bomba" mogla nešto učiniti? U vrlo zanimljivim tekstovima o moralnoj - to jest sociokulturalnoj - dimenziji društvenih procesa u Hrvatskoj, Županov nas opet upozorava na to da siromaštvo i oskudica ne moraju biti pokretači socijalnog bunta, nego to mogu biti elementi "nadgradnje": moralni čimbenici. Pljačka, korupcija, grabež, neopravdano bogaćenje - sve su to povodi za zgražanje većine stanovnika Hrvatske. Mada smatra da industrijalizam znači propast zajednice, Županov ipak drži da je u hrvatskom društvu ljudska zajednica još uvijek toliko prisutna da može biti osnovom moralne prosudbe događanja u društvu. Iako ostatak tradicionalizma, zajednica ipak zadržava utjecaj na društvene procese.

Posljednji, četvrti dio knjige donosi različite teme: pregled društvene strukture, dominantnih vrijednosti i glavnih procesa u hrvatskome društvu. Nadalje, tu je štrajk prosvjetnih radnika, položaj znanosti i nastanak slobodnih medija. Sve te teme pokazuju osnovnu crtu Županovljevog pristupa socijalnoj zbilji: aktualna zbivanja u društvu služe kao ilustrativni materijal za pokazivanje temeljnih društvenih procesa. Za poznavatelja Županovljevih radova zadivljujuća je, u biti, vitalnost njegove teorije egzemplarno iznesene u danas već klasičnom članku "Egalitarizam i industrijalizam". Osnovne postavke toga teksta - antropološke, sociološke i sociopsihološke - i danas imaju eksplanatornu vrijednost.

Sve u svemu, knjiga "Poslije potopa" dobra je i važna knjiga. Za sociologe ona je važna zbog toga što pokazuje kako se sociološka teorija može plodno upotrijebiti za analizu društva u kojem se živi. Suhoparni karakter takozvane akademske sociologije u Županovljevoj knjizi doživljava preobrazbu u uzbuđljiv prikaz i objašnjenje društvene zbilje. Sociološka je teorija "proživljena" i "pounutrena", a da pri tome ništa ne gubi od svoje znanstvene strogosti. Ta, da tako kažemo, "mertonska" značajka Županovljevog pristupa - a to znači kombinacija teorije i empirije i orijentacija na teorije srednjeg dometa - može služiti kao uzor svakom sociološkom poduhvatu.

Knjiga je dobra i važna u još jednom pogledu: za obrazovanu publiku ona znači organizaciju iskustva i percepcije društvenih zbivanja. Mnoge "nove" stvari i nisu tako nove kao što se čine, pa Županov s pravom naglašava tradiciju (od "herojskog kodeksa" na dalje) kao izvoriste mnogih suvremenih pojava. Neke druge stvari nisu ono što izgledaju. Uvriježeni kolektivni stavovi pospješuju ili ometaju procese modernizacije, industrijalizacije i slično. Sve nam to Županov plastično oslikava u ovoj knjizi.

"Poslije potopa" dvosmislen je naslov. Županov je poznat kao "krizolog", katastrofičar i pesimističan prognozer. Za sociologiju možda jest, ali za sve ostale možda baš i nije, dobro to što se većina njegovih tmurnih predviđanja pokazala točnima.

Enad Fanuko

Milan Mesić

**LJUDI NA ČEKANJU -
POGLEDI NA POVRATAK:
hrvatske i
bosansko-hercegovačke
izbjeglice i raseljenici,**

Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1996.
122 str.

Knjiga "Ljudi na čekanju - pogledi na povratak, hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice i raseljenici", autora Milana Mesića, nastala je kao rezultat međunarodnog istraživačkog projekta "Izgledi povratka i reintegracije hrvatskih i bosansko-hercegovačkih izbjeglica", koji je autor uz pomoć suradnika provodio tijekom 1993. i 1994. godine. Terensko istraživanje provedeno je u Hrvatskoj, Mađarskoj i Njemačkoj. Autor je iznio jedan dio rezultata tog istraživanja u člancima objavljenim u Društvenim istraživanjima (1994.), Reviji za socijalnu politiku (1994), Reviji za sociologiju (1994.; 1995.) i Migracijskim temama (1995). U knjizi se iznose integralni rezultati provedenog istraživanja. Knjiga se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu iznosi se tipologija izbjeglica i raseljenih osoba, koju je autor empirijski provjerio/utvrdio s pomoću produbljenih intervjua s izbjeglicama i raseljenim osobama. U drugom, većem dijelu knjige, prikazuju se rezultati anketnog istraživanja.

Prvi dio donosi nastavak rasprave o konceptu nedobrovoljnih migracija i izbjeglica u širem značenju, započete u prethodnoj knjizi M. Mesića (1992) "Osjetljivi i ljuti ljudi, hrvatske izbjeglice i prognanici".

Izbjeglištvo se često određuje kao varijabla koja u sebi sadrži indeks opasnosti kombiniran s vjerojatnošću te opasnosti. Tako W. Petersen govori o dva tipa nedobrovoljnih migracija: **prinudene** ("iznudene" je možda bolji prijevod za "impelled", i autor ga koristi u svojoj tipologiji), i **prisilne**, njihova diferencijacija obavlja se na temelju kriterija "mogućnost